

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI, CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE STUDII EUROPENE

Teză de doctorat

Imaginea romilor în literatură

Rezumat

Coordonator
Prof. univ.dr. **Ion Cuceu**

Doctorand
Suciu Pavel Cristian

Cluj-Napoca
2010

Cuprins

1. Chestiuni introductive	4
1.1 <i>Ipoteze de lucru și precizări terminologice</i>	5
1.2. <i>Stagiul cercetărilor</i>	14
2. În căutarea unui cadru. Identitatea romilor: de la regimul reprezentărilor la efectele politice	19
2.1. Identitate și reprezentare în perioada pre-modernă	21
2.1.1. „ <i>Un nume ce-i?</i> ”	21
2.1.2. <i>Romii în cronicile medievale</i>	27
2.1.3. <i>În imaginarul religios</i>	31
2.1.4. „ <i>Falși pelerini</i> ” sau „ <i>egipteni adevărați</i> ”?	34
2.1.5. <i>De la contestare la represiune</i>	37
2.2. Discursul iluminist: de la recunoașterea diferenței la practicile asimilaționiste	44
2.2.1. <i>În zorii secolului luminilor</i>	44
2.2.2 <i>Iluzia asimilării</i>	47
2.2.3. <i>Despre urmările unui caz de canibalism</i>	48
2.2.4. <i>Romii lui Grellmann</i>	52
2.3. Discursul romantic sau valorizarea diferenței	57
2.4. Discursul rasist	61
2.4.1. <i>Sursele antițigănistului modern</i>	61
2.4.2. <i>Țigani și igiena rasială</i>	65
2.5. Discursul etnicist	71
2.5.1. <i>De la rasă la grup etnic: un traseu „complicat” în studiile despre rom</i>	71
2.5.2. <i>Ethnos-ul rom în teoretizările postbelice</i>	74
2.5.3. <i>Vocile alternative</i>	81
2.6. Câteva concluzii	86
3. Romii în reprezentările literare occidentale	91
3.1. Jocul de-a identitatea în literatura renașcentistă	94
3.2. Între iluminism și utopia romantică	107
3.3. Moștenirea romantică	113
3.3.1. <i>O „rasă” misterioasă și problematică</i>	115
3.3.2. <i>Fantezii erotico-romantice</i>	129
3.4. În literatura post-romantică	140
3.5. Sexualitate și intermediaritate în modernism	148
3.6. O privire asupra literaturii post-belice	159
4. În căutarea unei bibliografii. Cercetările românești despre romi	165
4.1. O privire asupra surselor de până în secolul al XIX-lea	167
4.2. Cercetarea romilor în secolul al XIX-lea	175
4.3. Cercetări în perioada interbelică	181
4.4. În timpul regimului comunist	193
4.5. După 1989	198
4.6. O concluzie	209
5. Reprezentarea romilor în literatura română	212

5.1. Țiganul în literatura populară	215
5.2. Etnografie și politică identitară în <i>Țiganiada</i>	229
5.3. Între două timpuri întunecate. De la robie la deportare	241
5.3.1. <i>Literatura agitației aboliționiste</i>	241
5.3.2. „Păcat că e țigan” sau limitele acceptării	257
5.4. O privire asupra literaturii de după cel de-al Doilea Război Mondial	278
Concluzii	289
Bibliografie	

Cuvinte cheie:

romi; reprezentări literare; imaginar etnic; discurs științific; discurs literar; marginalitate, construcții identitare.

Această lucrare nu este în primul rând despre romi, ci este un studiu „clasic” care urmărește istoria unor motive într-o succesiune de texte. Scopul pe care-l am în vedere este acela de a identifica sursele *țiganului* ficțional, evoluția lui în contexte politice și socio-culturale diverse precum și canalele lui de difuziune, făcând în permanență distincție între acesta și populația reală/grupul etnic al romilor

După cum reiese și din titlu, obiectivul primar este acela de a analiza rolul literaturii în acest proces. Însă, încă de la început mi-au fost evidente neajunsurile recursului la ceea ce poate fi cunoscut doar prin analiza literară, așa că una din axele principale ale lucrării urmărește punerea în oglindă a imaginarii științifice cu cel literar, încercând să evit ordine de precedență inutile, de genul „cine a fost primul, oul sau găina?”. De aceea am urmărit mai degrabă felul în care reprezentările au circulat dintr-o parte în alta, de pildă, prin regăsirea categorizărilor științifice în tipurile literare și invers. Această punere în oglindă a mai fost determinată de un aspect. Auto-incluzându-mă în câmpul de cercetare și analiză denumit foarte generic „studii despre romi”, am resimțit în permanență lipsa unui cadru care să se preteze satisfăcător unui demers de tipul celui al deconstruirii unui imaginar etnic. De aceea, a fost nevoie să revin critic asupra unei bibliografii de bază, extrem de stufoasă și inegală. Pentru analistul de discurs, heterogenitatea studiilor despre romi este dezarmantă, câmpul supus deconstrucției este, pe de-o parte, fragmentat de abordarea metodologică specifică unei singure discipline iar, pe de altă parte, este confuz din cauza „sintezelor” care „maltratează” orice metodologie. Din aceleași motive, partea din teză dedicată analizei discursului științific are o pondere mai mare decât cea dorită inițial. O a doua axă a lucrării o constituie analiza reprezentării romilor în literatura occidentală și în cea română urmărind, în aceeași manieră, circulația temelor sau a abordărilor estetice.

Ipotezele de lucru de la care pornesc și cărora urmăresc să le stabilesc validitatea sunt următoarele:

1. Interesul științific sau literar pentru romi este invers proporțional cu gradul de incluziune a acestora într-o structură socială dată. Astfel, sosirea lor în Europa de Vest după cristalizarea organizării sociale i-a plasat de la început în afara ierarhiei sociale a Occidentului medieval. Intensa problematizare a poziției și originii acestora în tratate, cronici, edicte va constitui în secolele următoare baza de la care se va porni în definirea lor științifică. Prin contrast, aceeași respingere sistemică și sistematică i-a transformat în obiect al fascinației pentru literatură, proces ce se intensifică în modernitate, odată cu includerea lor în imaginarul exotic.

În spațiul românesc, romii au avut de la început un statut social bine definit, chiar dacă unul inferior. Pe lângă debutul întârziat a ceea ce am putea defini știință modernă dar și a literaturii în spațiul românesc, această includere și familiaritate relativă explică interesul mai scăzut pentru romi. Nu întâmplător, cu excepția notabilă a *Țiganiadei*, romii apar ca personaje literare sau ca obiect al cunoașterii științifice atunci când este pusă în discuție o schimbare majoră de statut social sau simbolic.

2. Procesul de semnificare a romilor este jalonat de opoziția/cuplul exotic-marginal în spațiul occidental, iar în spațiul românesc de opoziția/cuplul familiar/străin. Ca alternativă pozitivă la viața civilizată, în Occident *țiganul* se suprapune în primul rând pe stereotipurile ce definesc exoticul (în cele două sensuri divergente ale termenului: oameni ai „vârstei de aur” sau triburi sălbatice ce se opun civilizării). În al doilea rând, *țiganul* este asimilat categoriei marginalilor, ca vagabond pauper și infractor sau ca străin itinerant.

În spațiul românesc componenta exotică este aproape imperceptibilă. În primul rând, ceea ce am putea numi exotism în cultura română este transferat aproape în întregime asupra „primitivismului” patriarhal și revitalizant al satului. Pentru tradiționaliști, *țiganul* nomad și „venetic” este contextual categorizat ca străin de spațiul „veșniciei” rurale, pentru ca în alte circumstanțe să fie asimilat acestei lumi, ca marginal familiar. Această familiaritate și incluziune parțială este opusă modelului de coabitare cu evreii, ipostaza unei alterități absolute.

3. Gama generoasă de atitudini față de romi, ce variază între fascinație și dezgust, determinate de aceste opoziții este condiționată mai degrabă de poziția socială decât de percepția acută a diferenței etno-culturale. În spațiul occidental, discursul

științific modern, (el însuși o variantă rafinată a categorizărilor pre-moderne) integrează mai vechea imagine criminalizată a romilor într-o taxonomie rasială. Cu toate acestea, procesul de rasializare a marginalității/inferiorității sociale nu a fost unul coerent nici măcar în cazul discursurilor de inspirație fascistă sau nazistă. Aceeași ambiguitate a clasificărilor (rasială, etnică, socială) este integrată pozitiv în literatură, ca teren al interogațiilor cu privire la ponderea eredității și cea a influenței socialului asupra destinului personal.

Metodologia lucrării este determinată pe necesitatea unei abordări interdisciplinare a obiectivelor și a verificării ipotezelor de lucru. Analiza de discurs pe care o propun aici este una interpretativist-funcțională, ce se mișcă nesistematic între critica literară, critica socială și istoria socială, încercând să evit, pe de-o parte relativizările absolute iar pe de altă parte detalieri care, deși importante, ar fi putut mărgini înțelegerea de ansamblu a unor fenomene. Abordarea funcțională a discursului literar și a celui științific pornește de la constatarea banală că marginalizarea și discriminarea nu sunt niște mofturi, după cum nici ideologia care le produce și le reproduce nu ține de patologic. Capcana „tradițională” în care cad mulți dintre cercetătorii romilor este aceea de a explica „devianța” pornind de la aspectele etno-culturale ale populației studiate. Am preferat, în schimb, să analizez „diferența culturală” pornind de la structura și limitele societății dominante. Din nou, am încercat să evit contextualizările excesive, pierzând poate o așa-zisă imparțialitate „politică.” După cum spunea Rene Wellek, e greu să ignorăm trei secole de istorie culturală când interpretăm *Hamlet*, mărginindu-ne exclusiv la contextul intelectual în care a scris Shakespeare, de dragul unei obiectivități improbabile.

În ceea ce privește selecția textelor de literatură analizate, fie că este vorba de cele occidentale sau de cele românești, la prima vedere criteriul pare a fi cel frivol al notorietății. E criteriul care-i asigură până la urmă unei opere literare circulația și difuziunea ideilor, chiar dacă uneori ea este limitată temporal. Rațiuni estetice, uneori doar ideologice duc la includerea unei opere literare în canonul literar național, participând astfel la procesul de reproducere a culturii naționale. Am ținut mai degrabă cont de acest criteriu. În cazul literaturii române nu am ignorat totuși nici autori uitați (Leon Negruzzi, Radu Rosetti, Gheorghe Sion, N.D. Cocea sau Miron Radu

Paraschivescu), care fie că n-au reținut atenția criticilor, fie nu s-au suprapus pe vreo miză ideologică.

Ipostazele în care sunt reprezentați romii în discursul literar îi include, fără îndoială, în categoria marginalilor deși, cel puțin în spațiul occidental, aceleași ipostaze îi predispun unor formulări exotizante. Deși nu sunt sinonime, conceptele de *marginal* și *exotic* se suprapun contextual. Ca expresie a alterității, marginalul este definit în relație cu centrul, dar în interiorul unui spațiu cultural dat, în timp ce exoticul presupune o alteritate dincolo de granițele unei culturi. Totuși, diferența nu ține doar de distanța geografică, ci și de atitudinile culturale sau politice pe care cei doi termeni le determină. În cazul cel mai fericit, marginalul este văzut ca un reacționar sau rebel conștient, observator critic al evoluției sociale. În cel mai rău caz, însă, este perceput ca un membru debil ce rămâne în urma evoluției firești a societății și este obiectul unor practici discursive care solicită sau forțează recuperarea „distanței”, adică ceea ce am numi integrare. Exotismul ca practică discursivă presupune un decupaj temporal de altă natură, urmărind recuperarea valorilor pierdute prin modernizare într-un spațiu străin și îndepărtat.¹ Nici atitudinea culturală față de exotici nu a fost una omogenă, după cum și modernitatea și-a avut suporterii și detractorii săi. Doar practica politică față de aceștia a fost unitară, urmărind recuperarea distanței culturale până la un minim considerat rezonabil, adică civilizarea. Ca „sălbatici nobili” sau ca membrii ai unei „rase abjecte”, începând cu secolul al XV-lea, romii au inspirat un corpus impresionant de reprezentări vizuale și literare. Contrastul izbitor între această incluziune în artă și literatură și excluziunea lor socială a nu are o explicație simplă. Analiza este cu atât mai complicată cu cât, nu de puține ori, scriitorii care pun în circulație imagini idealizate ale *țigănilor*, au fost în cel mai fericit caz indiferenți, dacă nu chiar ostili față de populația reală.

Structura lucrării dă la prima vedere impresia de fragmentare excesivă. În încercarea de a surprinde o așa numită „coerență internă” sau pentru a putea urmări felul în care fiecare discurs se articulează în propria sa logică și dinamică, am preferat să separ planurile, cel științific de cel literar și să analizez separat literatura occidentală de cea română. E o precauție pe care am dedus-o parcurgând scurta bibliografie referitoare la

¹ Chris Bongie, *Exotic Memories: Literature, Colonialism and the Fin de Siecle*, Stanford University Press, 1991, p. 5.

reprezentarea romilor în literatură: căderea, chiar și fără voie, în tentația de a exploata textul literar drept sursă istorică sau etnografică. Tratatrea separată a contextelor românesc și occidental a plecat și de la dificultatea de a aplica discursului științific o periodizare istorică și una paradigmatică unitară. Și în cazul literaturii a trebuit să țin cont de decalaje: am optat să nu forțez o interpretare literară a cronicilor românești, mai ales că, în ceea ce-i privește pe romi, menționările țin mai degrabă de contabilitate.

Primul capitol al lucrării este dedicat chestiunilor introductive, clarificărilor terminologice, prezentării ipotezelor de lucru și a stadiului cercetărilor punctând principalele contribuții la încă inexistentă „direcție de cercetare” a reprezentării romilor în literatură și oferind câteva câteva considerente cu privire la schimbările paradigmatică care fac posibilă o atare tematică de analiză.

Capitolul *În căutarea unui cadru. Identitatea romilor: de la regimul reprezentărilor la efectele politice* analizează implicațiile definițiilor științifice date de-a lungul timpului romilor asupra reprezentărilor culturale și asupra acțiunii politice. Am delimitat cinci tipuri de discursuri intelectuale referitoare la romi, prezentate în succesiunea lor cronologică: discursul pre-modern, cel iluminist-asimilaționist, cel romantic-emancipator și exoticizant, cel rasist și cel etnicizant-identitar, de după al II-lea război mondial. Am urmărit apoi să identific corelațiile între diversele categorizări și evoluția preocupării instituționale pentru ceea ce de-a lungul timpului a fost definit drept „chestiunea țigănească”.

În ceea ce privește chestiunea identității, prin cele cinci discursuri pe care le-am analizat, am încercat să arăt nu numai sursele pe care s-au construit, ci și felul cum diferitele abordări s-au raportat unele la altele, prin reformularea unor concepte sau prin demontarea viziunilor concurente. De pildă, discursul iluminist, deși urmărea să combată științific ceea ce considera supersitițios în conceptualizările pre-moderne, a sfârșit prin a atașa majorității vechilor stereotipuri o aură de științificitate. În plus, prin construirea romilor ca *popor*, iluminismul a definit, într-o formă „modernă”, ceea ce înainte fusese reprezentat ca grup infracțional. Atitudinea politică predicată de iluminiști, asimilarea, nu a fost, în final, mai puțin violentă ca expulzările sau persecuțiile ce erau legitimate de discursul pre-modern.

Romantismul a construit o imagine prin opoziție față de cea iluministă, valorizând pozitiv ceea ce autorii romantici interpretau ca mod de viață nonconformist conștient asumat. Gypsyloriștii au dus mai departe atât ideea iluministă a poporului cât și pe cea romantică a marginalității pozitive, însă le-au combinat cu modelul conceptual dominant în perioadă, cel de rasă. Această „înnobilare a rasei” nu i-a ferit însă pe romi de rasismul nazist. Prin viziunea sa primordialistă, discursul etnicist contemporan a selectat acele elemente din discursurile anterioare care puteau proba existența unui grup etnic transfrontalier, ce împărtășește originea, limba și o experiență istorică determinată de excludere și persecuție.

În ceea ce privește efectele politice, se poate observa că ele sunt mediate de elemente din fiecare din cele cinci discursuri. De pildă, paradigma progresului, specifică iluminismului, condiționează și azi felul în care sunt trasate politicile de integrare a romilor, în special prin accentul pus pe educație. Vechea tradiție a conceperii romilor ca „problemă” socială a fost preluată de cercetarea sociologică post-comunistă și a fost suprapusă pe noua paradigmă etnicistă, ajungându-se la formula „culturii sărăciei”, care este, la rândul ei, punct de plecare pentru strategii de integrare. Apoi, prejudecățile pre-moderne nu caracterizează doar o atitudine populară, ci și modul în care unele instituții ale statului se raportează la romi, pentru a aminti doar de felul în care este justificată atitudinea față de ei în sistemul de sănătate sau în cel de educație publică.

Din păcate, nici „cocktailul” pseudo-științific al lui Ritter nu și-a consumat potențialul sumbru în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Astăzi rasismul revigorează imaginea *țiganului* infractor, atât în discursul mediatic, cât și în cel politic extremist, reiterând, în același timp, rolul mai vechi al romilor de țapi ispășitori. În mod interesant, aceste viziuni agresive împart scena reprezentărilor publice cu o imagine exotica, care valorizează stereotipurile romantice despre romi într-o industrie a entertainment-ului.

În capitolul *Romii în reprezentările literare occidentale* urmăresc cronologic și tematic evoluția percepției *identității de grup* a romilor în texte reprezentative din literatura occidentală sau în unele mai puțin cunoscute, dar în care personajele *țigani* au o pondere însemnată. De asemenea, am încercat să conturez acele contexte, de natură

personală sau „politică” care pot explicita opțiunea unui autor pentru o tipologie a *țiganului* sau alta(marginal/exotic) . Nu în ultimul rând, am urmărit felul în care literatura ca discurs integrează sau, dimpotrivă, ignoră conceptualizările savante despre romi.

În literatura occidentală, imaginarea *țiganilor* ca exotici și marginali în același timp poate fi înțeleasă pornind de la conceptul celor două modernități propus de Matei Călinescu.² Pe de-o parte, avem modernitatea ce derivă din doctrina progresului, încrederea în posibilitățile științei și tehnologiei, preocuparea pentru timp, cultul rațiunii și orientarea către pragmatism, pentru care *țiganul* este o relicvă ce amintește despre un context ce trebuie depășit. Pentru „cealaltă modernitate”, cea care respingea pe față valorile modernității burgheze și care stă la baza avangardelor, *țiganul* este prototipul rebelului și al anarhistului. Teoria lui Călinescu explică până la urmă și discrepanța între istoria excluderii sociale a romilor și extraordinara lor încorporare în peisajul estetic. Rasa incomodă pentru cercetători, polițiști, politicieni sau agitatori de tot felul a ajuns semnificativ confortabil pentru un mediu literar care proiecta dorințele și anxietățile societăților dominante.

Următorul capitol, *În căutarea unei bibliografii. Cercetările românești despre romi* reface traseul constituirii unei cunoașteri românești despre romi, de la menționările cronicarilor, până la literatura abundentă și diversă de după 1989. Însă, obiectivul principal nu a fost doar acela al contabilizării principalelor contribuții, ci am urmărit în primul rând să identific și să analizez varianta românească a discursului asupra identității romilor, indicându-i producătorii, logica (sau după caz lipsa acesteia) și felul în care s-a raportat și se raportează la cel occidental. Am încercat apoi să definesc și să identific sursele unui antițigănist românesc, precum și contextele, puține ce-i drept, în care acesta a fost manifest.

Faptul că în spațiul în care trăiește cel mai mare număr de romi din Europa, atitudinea elitei intelectuale față de aceștia a fost *ignorarea* este semnificativ în sine, deși nu facil de clarificat. Unele explicații țin de demarajul „întârziat” dar și de parcursul cercetării etnografice, lingvistice sau istorice în spațiul românesc, parcurs subsumat constant proiectului de construcție națională. În logica acestei construcții, potențialul

² Matei Călinescu, *Cinci fețe ale modernității*. Modernism, avangardă, decadentă, kitsch, postmodernism, Univers, București, 1995, pp. 45-46.

subversiv al acestui grup marginal pentru proiectele politice sau culturale din epoca modernă a fost unul minor. Această atitudine este la rândul ei derivată din percepția confuză asupra identității romilor, ca ceva între categorie socială și grup etnic. Cel puțin până în anii 1930, această ambiguitate îi făcea teoretic asimilabili. În fine, la fel ca și în Occident, studiile despre romi au stârnit rareori interesul cercetătorilor *mainstream*, care să fi conferit, în ochii contemporanilor, autoritate studiilor respective sau să fi „respectabilizat” însăși ideea de cercetare a romilor.

Am arătat că cercetările românești despre romi reflectă poziția ambiguă a acestora în mentalul colectiv românesc, dar și consecințele nepăsării politice față ei. Cel puțin generația pașoptistă a avut curajul de a admite jena față de instituția robiei și a militat pentru abolirea ei, fără a blama victima. După dezrobire, o nepăsare optimistă a determinat perceperea romilor ca grup social asimilabil, ce-i drept cu „fața smolită și asiatică” și „imaginațiune vivace”, cum îi vedea Kogălniceanu. Speranța într-o asimilare „naturală” a subminat de fapt o veritabilă incluziune a romilor.

Conștientizarea limitelor românizării s-a produs, din păcate, în contextul ideologic naționalist extrem de agresiv, al perioadei interbelice. Chiar dacă poate suna cinic, ambiguitatea tradițională a raportării la romi a făcut posibilă și supraviețuirea majorității acestora. Și tot din păcate, revalorizarea regimului antonescian de către naționalismul post-comunist a revigorat și re-rasializat un tip de antițigănist deosebit de virulent. Ne putem întreba, desigur, dacă apogeul atitudinilor negative atins în anii războiului are vreo legătură cu conceptualizările științifice din perioadă. E posibil, dacă nu sigur, ca Antonescu să nu-l fi citit pe Ion Chelcea. Acesta publica *Țigani din România* în 1944, când regimul antonescian era pe sfârșite, iar câteva mii de romi muriseră deja de foame, frig și tifos în Transnistria. Măsurile regimului Antonescu se pliază, însă, izbitor pe recomandările lui Ion Chelcea, pe care oricum acesta le „sugerase” și în lucrările din anii 1930.

După cei aproape 50 de ani ai nepăsării comuniste, din 1990, romii au ajuns masiv sub lupa cercetării științifice sau pe buzele formatorilor de opinie. Sociologii din această perioadă aduc în discuție date despre orice indicator socio-economic posibil, descifrând mecanismele care reproduc marginalitatea socială, în timp ce o parte a elitei rome legitimează, prin apel la tradiție, acele aspecte ale modului de viață care scapă metodelor

cantitative, iar antropologii redau caracterul fragmentat a ceea ce înseamnă să fi rom. Din păcate, așa cum am încercat să subliniez în acest capitol, cercetarea sociologică poate ea însăși să potențeze excluziunea chiar dacă dorește să o repare, transpunând ceea ce ține de emoțional în limbaj rațional, științific. Accentuarea ideii că romii sunt o sursă de „probleme” prin etnicizarea sărăciei este doar unul din exemple. Atunci când mizează pe un relativism cultural, de altfel nu foarte popular în mediul românesc și explică marginalizarea comunității pe care o reprezintă prin „specificitatea etnoculturii rome și inaderența la tiparele culturale consacrate”³, elita romă cade și ea în capcana discursului care legitimează comportamentul discriminatoriu printr-o așa-zisă incompatibilitate culturală. Ambele perspective nu fac decât să reproducă imaginea de asistat și parazit social sau stereotipul *țiganului* înapoiat, care nu dorește să se civilizeze, sau, dacă vrem, ambele produc niște explicații circulare ale unor cercuri vicioase.

În fine, ultimul capitol, *Reprezentarea romilor în literatura română* analizează varianta românească a viziunii literare asupra identității de grup a romilor, începând cu literatura populară și sfârșind cu o privire sumară asupra literaturii de după al Doilea Război Mondial. Obiectivul principal a fost acela de a identifica o tipologie a raportărilor la ceea ce autorii identifică, mai explicit sau mai superficial, un așa numit *Weltanschauung țigănesc*. De aici, analiza s-a axat pe felul în care imaginea de sine a românilor, așa cum apare ea în discursul literar, se construiește în funcție de această tipologie.

Am arătat că, față de reprezentările literare occidentale ale romilor, cele din literatura română prezintă câteva particularități interesante. Diferențele sunt determinate în primul rând de specificul evoluției literaturii române, de felul în care anumite mișcări literare sau autori au ales să se raporteze la influențele apusene sau la literatura populară, dar și de poziția simbolică, aparte, pe care *țiganul* o are în mentalul colectiv românesc. Erou negativ cu precădere, *țiganul* are în literatura română „privilegiul” unei incluziuni de care alte minorități nu au avut parte.

³ Vasile Ionescu, „Romii-excurs imagologic”, în Vasile Ionescu, Gheorghe Sarău și Filip Stanciu, *Ghid de practici pozitive pentru educația copiilor romi*, Centrul Romilor pentru Intervenție Socială și Studii – Romani CRISS, București, 2004, p. 21.

În *Concluzii*, am subliniat faptul că *țiganul* tradiționalist sau dimpotrivă, non-conformist, pasional, iubitor de libertate sau infractor a servit în moduri extrem de variate literaturii din spațiul cultural european, dinamizând un discurs asupra alterității prin imagini care la prima vedere pot părea confuze. Contradicțiile și ambiguitățile derivă din impulsul de a-i asocia pe *țigani* unor categorii clar definite din galeria deosebit de fertilă de întrupări ale alterității. Ca alternativă pozitivă la viața civilizată, *țiganul* se suprapune în primul rând pe stereotipurile ce definesc exoticul. Germenii exoticizării *țiganilor* sunt vizibile începând chiar cu Cervantes și Ben Jonson, pentru ca în contextul difuziunii ideologiei iluministe să fie asimilați categoriei „sălbaticilor”. Dar chiar și în această ipostază, reprezentările oscilează între două extreme. Este vorba pe de-o parte de versiunile în care *țiganii* sunt imaginați ca model al unei existențe sincere și necontaminate de relele civilizației. Pe de altă parte, uneori chiar în același text, cultura *țiganilor* este propusă ca termen de referință pentru a pune în lumină avansul unei culturi dominante, printr-un discurs ce-i transformă pe *țigani* în obiect al civilizării. În al doilea rând, *țiganul* este asimilat categoriei marginalilor, ca vagabond pauper și infractor sau ca străin itinerant. Ca întrupare a marginalului, *țiganul* interacționează minimal cu societatea dominantă, dar încălcând ordinea morală și legislația acesteia. Paradoxal însă, același mod de subzistență a jucat un rol vital în fabricarea contra-culturii boemiene.

În literatura română, imaginea de ansamblu este negativă dar mai degrabă paternalistă decât agresivă. Nu există o explicație simplă pentru lipsa imaginarului privilegiat, asociat cu populațiile exotice. În primul rând, *țiganii* sunt prea apropiați pentru a fi exotici. Spre deosebire de autorii occidentali, scriitorii români au fost mereu conștienți de corespondența între *țiganii* lor ficționali și cei pe care i-ar fi întâlnit, să spunem, la câteva minute după ce au ieșit din casă. *Țiganul* literar trebuia să fie la fel de verosimil ca și, de pildă, evreul literar. La fel cum evreul din ficțiunile autorilor români n-a infirmat decât de puține ori „bestiarul” antisemit, nici *țiganul* din literatură nu a contrazis decât rareori un antițigănist, ce-i drept latent și mult mai „pașnic” decât antisemitismul. În al doilea rând, până la al Doilea Război Mondial, intelectualii români au fost prinși în procesul construcției și modernizării naționale, ceea ce presupunea, pe de-o parte, crearea unei culturi originale, ca expresie a a spiritului românesc autentic, iar pe de altă parte, sincronizarea cu valorile occidentale. Acest proces de auto-definire a presupus

și poziționare între modelele de urmat și cele de evitat. Evident, modelul de urmat l-a reprezentat în permanență cultura apuseană a fost în un scop, în timp ce spațiul rural și viața țaranului a constituit o sursă de originalitate culturală și nostalgie.

În imaginarul românesc, *țigani* au o poziție ambiguă, între grup etnic și categorie socială, poziție oarecum subversivă față de definițiile clasice ale autohtonului și străinului. Ca și străin de neam, *țiganul* îndură prejudecățile la adresa străinilor, care în ciuda unei auto-proclamate ospitalități românești, sunt destule și nemăgulitoare. În ipostaza de „de-al casei” acesta apare ca un membru bolnav al unui corp sănătos ce ar trebui ținut în carantină, cel puțin. Funcția *țiganului* este însă una deosebit de importantă, ca fundal pe care se proiectează noțiunile tradiționale de imoralitate, rușine și fărădelege, reprezentând astfel un semnificativ important pentru ceea ce înseamnă a fi român. În imaginarea unei scale a civilizației, pentru românii, *țigani* ocupă poziția cea mai de jos întruchipând punctul de referință negativ absolut. Astfel asigură un anumit grad de siguranță și satisfacție față de propria poziționare într-o ierarhie civilizațională.